

Schrijfwerk in uitvoering: onderzoek naar schrijfprocessen van hbo-professionals als input voor curriculumontwikkeling

---

Jetsje Sluifers, Niels van der Mast & Els van der Pool

Samenvatting: DEerder uitgevoerde veldstudies laten zien dat het werkveld de strategische competentie (afstemmen op de context en onderdeel van de communicatieve competentie) van groot belang vindt. Dat geldt vooral voor juristen en communicatieprofessionals, omdat zij veel schrijven in hun werkpraktijk. Daarnaast blijkt uit literatuurstudie dat er in het schrijfprocesonderzoek de afgelopen jaren weinig aandacht is geweest voor (elementen uit) de context waarin schrijvers functioneren.

Deze bevindingen leidden tot dit onderzoek met als centrale vraag: Welke inzichten uit de schrijfpraktijk dragen bij aan de verdere ontwikkeling van de strategische competentie (als onderdeel van de communicatieve competentie) in het hbo-onderwijs? Om deze vraag te beantwoorden zijn twee case studies uitgevoerd: een jurist en communicatieprofessional zijn gevolgd in hun schrijfproces. De focus in het onderzoek lag hierbij op de context waarin zij schrijven. Het blijkt dat de schrijvers tijdens het schrijven niet alleen gebruik maken van allerlei hulpmiddelen, maar ook dat allerlei stakeholders uit de context van invloed zijn tijdens het schrijfproces: opdrachtgever, leidinggevende, collega's en andere interne en externe partijen spelen een grote rol bij de totstandkoming van teksten.

De essentie van de strategische competentie is de voortdurende wisselwerking tussen de schrijver en de verschillende stakeholders uit de context waarbinnen de schrijver werkt. Kunnen afstemmen op uiteenlopende belangen en dit kunnen vertalen in tekst zijn hierbij cruciale vaardigheden. Om beginnende hbo-professionals hierop voor te bereiden is het nodig dat in het hbo-onderwijs er meer aandacht komt voor schrijfprocessen in het algemeen en de dynamiek van schrijven in de praktijk in het bijzonder, zodat studenten leren om bewust strategische keuzes te maken.

Trefwoorden: Communicatieve competentie, Strategische competentie, Context, Schrijfprocesonderzoek, Schrijvende hbo-professionals

Auteurs: Jetsje Sluifers is docent-onderzoeker bij het lectoraat Human Communication Development en verbonden aan de opleiding Communicatie van de Hogeschool Arnhem en Nijmegen. (Jetsje.Sluifers@han.nl)

Niels van der Mast is docent-onderzoeker bij het Windesheim Honours College van Hogeschool Windesheim. (np.van-der-mast@windesheim.nl).

Els van der Pool is lector Human Communication Development aan de Hogeschool Arnhem en Nijmegen. (Els.vanderPool@han.nl).

1. Leren communiceren: praktijkprobleem¹

Communiceren is een belangrijke competentie in het werk van hbo-professionals (zie o.a. de Dublindescriptoren en *21th century skills* (SLO); Faber & Van der Pool, 2015). Een gangbare omschrijving van het begrip competentie is een combinatie van kennis, vaardigheden en houding (Bos, 2007). Die kennis, vaardigheden en houding komen – in een onderwijscontext – tot uitdrukking in een situatie en leiden tot een product (Geerding & Jongepier, 2002). De mate waarin iemand competent is, blijkt uit het product en kan worden beoordeeld aan de hand van criteria.

Brinkman en Van der Geest (2003) onderscheiden vier onderdelen van de communicatieve competentie die relevant zijn bij het opleiden van studenten tot communicatief competente professionals:

- ~ (tekst)vakmanschap: de gereedschapskist met daarin het basismateriaal voor goed gebruik van de mondelinge en schriftelijke taal zoals spelling, grammatica en basisargumentatie;
- ~ genrecompetentie: de conventies van diverse genres beheersen;
- ~ strategische competentie: kunnen afstemmen op de context en daarbij keuzes kunnen maken ten aanzien van vakmanschap en genre; en
- ~ feedback geven en ontvangen.

De mate waarin een professional communicatief competent is, is een combinatie van alle vier de onderdelen, waarbij de strategische competentie het meest onderscheidend is (Van der Pool & Vonk, 2010). Zowel vanuit het werkveld in brede zin (o.a. Stevens, 2005) als vanuit het werkveld van hbo-professionals in het bijzonder (Faber & Van der Pool, 2015), zijn er signalen dat de prestaties van afgestudeerden op deze vier onderdelen niet altijd voldoen.

Vanuit het lectoraat *Human Communication Development* hebben we onderzoek gedaan naar de aspecten van de communicatieve competentie in de beroepspraktijk van beginnende hbo'ers. Het onderzoeksdoel was steeds om een bijdrage te leveren aan het verbeteren van het curriculum (leerlijn schriftelijke en mondelinge commu-

---

1 We bedanken Cees Terlouw en Cindy Kuipers voor hun uitvoerige commentaar op eerdere versies van dit artikel.

nicatieve vaardigheden), en zo de aansluiting tussen het hbo-onderwijs en de praktijk te optimaliseren. Het hbo heeft immers als taak studenten de kennis, vaardigheden en houding aan te leren die specifiek zijn voor de rol van beginnende professionals in een bepaald werkveld (HBO-Raad, 2009; NVAO, 2008).

In paragraaf 2 gaan we in op het praktijkprobleem, de stand van zaken in het schrijfprocesonderzoek en de onderzoeksvragen. Paragraaf 3 bevat de onderzoeksopzet, waarna in paragraaf 4 de resultaten volgen. Paragraaf 5 gaat in op de conclusies en beantwoordt de onderzoeksvragen. Paragraaf 6 sluit af met de discussie.

2. Probleemanalyse, theoretisch kader en vraagstellingen

Vertrekpunt voor ons onderzoek is zowel een analyse van het praktijkprobleem aan de hand van eerder onderzoek naar de communicatieve competentie in het hbo, als het theoretisch kader van schrijfprocesonderzoek. Vanuit daar komen we tot de centrale vraag en drie onderzoeksvragen.

2.1 Eerder onderzoek communicatieve competentie in de hbo-praktijk

Welke behoeften en wensen heeft het werkveld als het gaat om de communicatieve competentie van hbo-professionals? Om deze vraag te beantwoorden zijn meerdere veldstudies uitgevoerd. De eerste veldstudie betrof de visie van leidinggevenden op de communicatieve competentie van vier groepen hbo-professionals (accountants, logistici, hbo-juristen en communicatiemedewerkers (Faber & Van der Pool, 2015)). De communicatieve competentie bleek voor communicatieprofessionals en juristen een belangrijk onderdeel van de werkpraktijk te zijn. Daarom zijn op basis van de resultaten vier vervolgstudies uitgevoerd; drie voor de communicatieprofessional (twee kwantitatief en één kwalitatief) en één (kwalitatief) voor de jurist (zie Sluiters, 2015, 2017, 2018; Sluiters, Van der Mast & Van der Pool 2018).

Het belang van de communicatieve competentie bleek vooral uit het feit dat de consequenties groot zijn als de beginnende professionals niet voldoen aan de gewenste kwaliteit (Faber & Van der Pool 2015; Sluiters, Van der Mast & Van der Pool 2018). De vervolgstudies bevestigden dat beide groepen professionals veel verschillende teksten (moeten) kunnen schrijven en dat er een groot beroep wordt gedaan

op hun genrecompetentie. De kwaliteitseisen voor schriftelijke (beroeps)producten die het werkveld noemt, hebben naast ‘foutloos Nederlands’ (tekstvakmanschap) en beheersing van een breed aantal genres (genrecompetentie) vooral betrekking op de strategische competentie. Dat laatste kan gedefinieerd worden als ‘afstemmen op de context en daarbij keuzes kunnen maken ten aanzien van vakmanschap en genre’ (Van der Pool & Vonk, 2008, p. 31).

Om beter te begrijpen wat het begrip ‘strategische competentie’ in de praktijk inhoudt, was het nodig om de context van de beginnende hbo-professional (verder) te bestuderen. Het bleek dat veruit de meeste beroepsproducten die de communicatieprofessionals en juristen opleveren, schriftelijk zijn (Faber & Van der Pool, 2015; Sluifers, Van der Mast & Van der Pool, 2018; vergelijk de studie ‘De schrijvende professional’ van Janssen e.a., 2001). Aanleiding om de schrijfprocessen van deze twee professionals nader te onderzoeken.²

2.2 Schrijfprocesonderzoek: de context in beeld

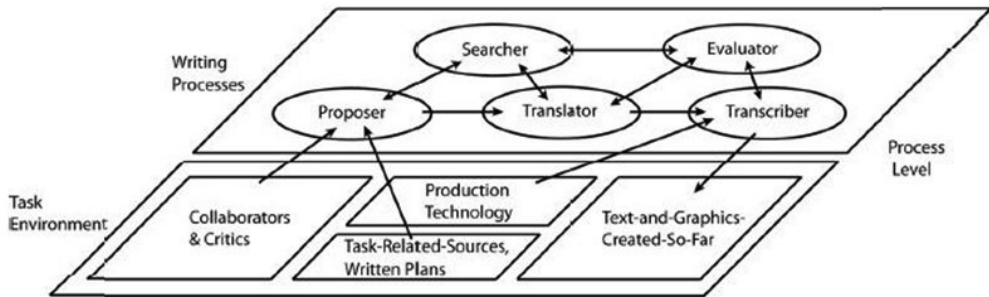
Al langere tijd is duidelijk dat bij schrijven in de beroepspraktijk de context van de schrijver een cruciale rol speelt (zie o.a. Odell & Goswami, 1985; Kogen, 1989; Janssen, 1991; Van der Mast, 1999 en voor een overzicht Beaufort, 1999). Uitgangspunt hierbij is het onderdeel ‘*task environment*’ uit het schrijfprocesmodel van Flower & Hayes (o.a. Flower & Hayes, 1981). Deze taakomgeving bestaat in dit model uit alles buiten de schrijver wat zijn taakuitvoering kan beïnvloeden: (a) het retorisch probleem (*‘the rhetorical problem*) en (b) de tot dusverre geproduceerde tekst (*‘text produced so far’*). Denkactiviteiten van schrijvers worden mede bepaald door de sociale context waarin zij hun taak uitvoeren (Janssen & Schilperoord, 1992). Deze elementen zijn ook terug te vinden in het aangepaste schrijfprocesmodel van Hayes (in Leijten, Van Waes, Schriver & Hayes, 2014): taakomgeving (*‘task environment’*), schrijfprocessen (*‘writing processes’*) en geproduceerde tekst en afbeeldingen (*‘text and graphics produced so far’*) – zie figuur 1. (zie voor het volledige model bijlage 1)

Leijten e.a. (2014) onderzochten hoe een schrijver in de praktijk schrijft op basis van en met behulp van verschillende (digitale) bronnen (*‘multiple (digital) sources’*). Ze komen tot een aangepast schrijfprocesmodel met meerdere rollen die een schrijver kan aannemen, onder andere ‘zoeker’ (*‘searcher’*), ‘voorsteller’ (*‘proposer’*) en ‘vertaler’ (*‘translator’*) - zie figuur 1.

---

2 Vanaf dit moment in het onderzoek is Hogeschool Windesheim aangesloten in de persoon van Niels van der Mast, op dat moment werkzaam bij de opleiding HBO-Rechten als docent Communicatie/Taalbeheersing.

In dit nieuwe model heeft de context van de schrijver ('*task environment*') wel een plaats als onderdeel op het procesniveau (zie 'collaborators and critics'), maar hoe deze taakomgeving nu precies schrijfprocessen beïnvloedt, blijft ons inziens onduidelijk. De *case study* zelf lijkt wel aanknopingspunten te bieden als het gaat om hoe context de strategische keuzes van de schrijver beïnvloedt (Leijten e.a., 2014, p. 321).

Figuur 1. Procesniveau van het door Leijten et al. (2014) aangepaste schrijfprocesmodel van Hayes (2012).

Ook in dit aangepaste model blijft de aandacht voor sociale aspecten van de context, zoals die bijvoorbeeld in onderzoek naar het zogenaamde samenwerkend schrijven ('*collaborative writing*') wel aan de orde kwamen (vgl. Janssen & Van der Mast, 2001; Spilka 1993), nog steeds gering. Dit sluit aan bij wat we zien in de vier meest recent verschenen handboeken (Smagorinsky, 2006; MacArthur et al., 2006; Bazerman, 2008; Jakobs & Perrin, 2014): ook hier blijken bijna alle studies weinig aandacht te besteden aan hoe de – professionele – context van schrijvers hun schrijfprocessen beïnvloedt.

2.3 Vraagstellingen

Op basis van deze literatuurverkenning kunnen we twee conclusies trekken. Allereerst zien we in het schrijfprocesonderzoek van de afgelopen 20 jaar nauwelijks een koppeling tussen praktijk, onderzoek en onderwijs. In de tweede plaats zien we dat er nog steeds geen schrijfprocesmodel is dat de functionele context van schrijvende professionals adequaat in beeld brengt en onderdelen uit die context op een zinnige manier in verband brengt met de cognitieve activiteiten van professionele schrijvers en kenmerken van teksten die zij produceren. We weten daarentegen dat de context van schrijvende professionals een grote invloed heeft op wat een schrijver doet

tijdens het schrijven en de keuzes die hij maakt (zie onder andere Janssen, 1991; Cross, 1994; Van der Mast, 1999, en Dias e.a., 1999). Anders gezegd: de context doet een groot beroep op de strategische competentie van de schrijvende professional. Daarmee is het ons inziens ook belangrijk om daar aandacht aan te besteden in het onderwijs. De centrale vraag van dit onderzoek luidt dan ook:

Welke inzichten uit de schrijfpraktijk dragen bij aan de verdere ontwikkeling van de strategische competentie (als onderdeel van de communicatieve competentie) in het hbo-onderwijs?

Naar ons idee is het begrip 'context' cruciaal als het gaat om verder inzicht te krijgen in de strategische competentie van schrijfprofessionals. Een dergelijk inzicht is te krijgen door te kijken naar de uitgevoerde tekstrevisies en de gemaakte keuzes en afwegingen bij het (her)schrijven. Deze focus leidde tot de volgende vragen:

1. Welke (soorten) tekstrevisies hebben de schrijvers tijdens het schrijfproces uitgevoerd?
2. Welke (bewuste) afwegingen en keuzes maken de schrijvers bij het (her)schrijven van hun teksten?
3. Welke aspecten uit de context zijn relevant bij het maken van keuzes ten aanzien van tekstvakmanschap en genrecompetentie?

3. Onderzoeksopzet

Deze paragraaf gaat in op de deelnemers aan het onderzoek, de methoden van data-verzameling en de data-analyse.

3.1 Deelnemers

Aan de hand van twee case studies hebben we een verkennend onderzoek gedaan naar het schrijfproces van twee startende professionals: een communicatieprofessional bij een PR-bureau en een jurist bij een gemeente. De communicatieprofessional (Thea, 26 jaar) was 8 maanden eerder afgestudeerd bij de opleiding Communicatie van de HAN. Het PR-bureau waarvoor ze werkt, heeft twee directeuren en drie medewerkers. Thea werkt voor meerdere opdrachtgevers uit verschillende branches, opdrachten krijgt ze binnen via een van de directeuren.

De jurist (Lex, 28 jaar) is een alumnus van de opleiding HBO-Rechten van Hogeschool Windesheim en 1,5 jaar afgestudeerd. Hij werkt via een juridisch detachingsbureau bij een middelgrote gemeente als juridisch medewerker bij de afdeling

Vergunningverlening, Toezicht en Handhaving. Opdrachten voor het verlenen van vergunningen komen binnen via zijn teamleider.

3.2 Methoden van dataverzameling

De dataverzameling bestond uit de volgende onderdelen: 1) het verzamelen van schrijfproducten van de twee hbo-professionals ten behoeve van de productanalyse, 2) het vragen van een schriftelijke reflectie van de schrijvers op hun werk, en 3) het afnemen van een *discourse based* interview met beide schrijvers (zie voor beschrijving van deze methode Odell, Goswami & Herrington (1983) en voor toepassing bij schrijfprocesonderzoek Lancaster (2016)). Dit leverde drie typen data op: schrijfproducten, schriftelijke reflecties van de schrijvers op hun schrijfproces en mondelinge reflecties op hun schrijfproces uit de interviews.

De deelnemers zijn gedurende een week gevolgd in hun schrijfproces. Dagelijks stuurden ze per mail de schrijfproducten waaraan ze die dag hadden gewerkt, inclusief een schriftelijke toelichting bij deze producten, en een reflectie op de schrijfproducten en het schrijfproces. Ze gaven aan waaraan ze hadden gewerkt, hoe lang ze waren bezig geweest met voorbereiden, schrijven, reviseren, welke bronnen ze gebruikten etc.

Thea stuurde in de week (4 werkdagen) meerdere versies van vijf verschillende schrijfproducten. Het betrof een persbericht voor de ANKO, een opinieartikel voor de NEVI, een artikel voor het relatiemagazine van Ploeger, en een speech en een E-book voor Delektro. Na een grove analyse vielen twee van de vijf schrijfproducten op vanwege het aantal versies (persbericht) en de grote verschillen tussen de versies (opinieartikel). Deze twee schrijfproducten zijn verder geanalyseerd (zie 3.3). De resultaten hiervan hebben we vergeleken met de andere schrijfproducten (relatiemagazine, speech en E-book) om te kijken in hoeverre ze overeenstemmen. Dit zorgde voor een bevestiging van de resultaten.

Lex stuurde in de loop van de week drie versies van dezelfde tekst: een advies aan de burgemeester en wethouders van een gemeente³, en bijbehorende documenten: een evenementenvergunning, een omgevingsvergunning, en een begeleidende brief bij de omgevingsvergunning. Deze hebben we gebruikt voor de analyse.

---

3 Vanwege vertrouwelijkheid van de gegevens kunnen we de naam van de bewuste gemeente niet noemen.

Na de analyse van de schrijfproducten hebben we een topiclijst opgesteld voor de interviews. Daarbij is gekozen voor een *discourse based* interview om zo dicht mogelijk bij de schrijfproducten te blijven en om meer te weten te komen over onbewuste afwegingen en keuzes (*tacit knowledge*) in het schrijfproces van de professionals (Odell e.a., 1983). De interviews zijn afgenomen op de werkplek, zijn opgenomen en letterlijk getranscribeerd.

3.3 Data-analyse

De verzamelde data zijn als volgt geanalyseerd. Voor de beantwoording van de eerste onderzoeksvraag is geïnventariseerd welke wijzigingen de schrijvers per versie in hun schrijfproducten hadden aangebracht. We hebben hierbij gekeken naar revisies op tekststructuur en tekstinhoud en naar wijzigingen in formuleringen en woordgebruik.⁴

Voor de beantwoording van de tweede onderzoeksvraag is eerst door een onderzoeker op basis van de interviews geïnventariseerd welke overwegingen en keuzes de schrijvers aangeven ten aanzien van de tekstwijzigingen. Het vervolg was een iteratief proces, waarbij de inventarisatie van de informatie uit de interviews en de wijzigingen in de teksten elkaar hebben afgewisseld. De bevindingen over het schrijfproces hebben we genoteerd, conform *initial coding* (Charmaz, 2006). Een tweede onderzoeker heeft deze bevindingen bekeken en er is overlegd om tot een kwalitatieve overeenstemming te komen. Deze stap, ten behoeve van de codeerbetrouwbaarheid, heeft enkele kleine aanvullingen in de oorspronkelijke codering tot gevolg gehad.

Vervolgens hebben de onderzoekers de schriftelijke reflecties van de schrijvers op de teksten naast deze bevindingen gelegd, wat zorgde voor een bevestiging van de resultaten. Zo kwamen we tot een aantal aspecten in het schrijfproces (*sensitizing concepts*), die de basis vormden voor het beantwoorden van de derde onderzoeksvraag (*theoretical coding*, Charmaz, 2006).

---

4 We hebben hierbij categorieën tekstrevisies die Van der Mast (1999) heeft gehanteerd bij zijn onderzoek naar beleidsschrijvers gebruikt als uitgangspunt.

4. Resultaten

Aan de hand van onze twee case studies geven we hier antwoord op de drie onderzoeksvragen (in respectievelijk 4.1, 4.2, 4.3).

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden hebben we drie aangeleverde genres bestudeerd: het persbericht en het opinieartikel van communicatieprofessional Thea en de adviestekst van jurist Lex. Bij alle drie de teksten kwam de opdracht via de leidinggevende, maar de schrijftaken (tekstsoort en tekstdoel) verschilden. De taak voor Lex was duidelijk en concreet; bij Thea was deze veel minder vaststaand.

Thea schreef voor de Algemene Nederlandse KappersOrganisatie (ANKO) een persbericht over een jaarlijkse actie van ANKO in samenwerking met de LINDA.foundation: deelnemende kappers geven een gratis knipbeurt aan mensen die onder de armoedegrens leven. De eerste versie heeft Thea geschreven na een gesprek met de opdrachtgever en op basis van persberichten van het voorgaande jaar.

Een andere opdracht waaraan Thea werkte is een opinieartikel voor NEVI (<https://nevi.nl/over-nevi>), een nieuwe opdrachtgever van het PR-bureau. Thea's directeur heeft veel moeite gedaan om 'deze klant binnen te halen'. Contact met NEVI moet daarom via hem lopen. De opdracht voor Thea luidt: schrijf een opinieartikel. Meer kaders heeft ze in eerste instantie niet.

Bij jurist Lex vloeien het werk in zijn casus en de bijbehorende teksten voort uit de te volgen procedures bij aanvraag van een evenementenvergunning door een ondernemer. Normaal gesproken volgt die aanvraag een vaste route, maar die wijzigt vanwege de "commotie" die er was ontstaan over de aanvraag. Er wordt nu een officieel advies geschreven dat wordt voorgelegd aan het college van B&W ter goedkeuring.

4.1 Bevindingen over de (soorten) tekstrevisies

De versies van de aangeleverde teksten van de twee professionals kenmerken zich door verschillende soorten tekstrevisies: revisies in tekstinhoud en -structuur (4.1.1) en revisies op formuleringsniveau (stijl) (4.1.2).

4.1.1 Inhoud en structuur

Communicatieprofessional Thea

Bij het opinieartikel dat Thea schreef voor NEVI zijn de inhoudelijke verschillen tussen de twee versies heel groot. In de eerste versie staat de functie van inkoper en het belang daarvan centraal. De eerste versie is bovendien geen samenhangend geheel: de alinea's lijken los van elkaar te staan, er worden vragen gesteld (aantekeningen van de schrijfster) en de stijl is niet eenduidig (soms in ik-vorm, dan weer in de derde persoon).

De tweede versie heeft een heel andere insteek en inhoud. Hier staat het MKB centraal, het artikel is veel meer een geheel en de stijl is consequent in de derde persoon. Thea zegt hierover: "De opdracht was: schrijf een opinieartikel voor NEVI en dan moet ik echt vanaf nul beginnen. Wat is NEVI? Wat doen ze? Wie zijn ze? Waarom een opinieartikel? Waar moet het gepubliceerd worden? Heel veel vragen." Zowel de klant als de leidinggevende van Thea weten het eigenlijk niet zo goed. Thea: "Ik moet maar gewoon beginnen en dan hebben ze iets om op te schieten. En zo schrijf ik 'm dan ook."

Jurist Lex

Bij de gemeenteturist is er veel interactie en overleg met andere afdelingen en instanties om inhoudelijk alles goed in de uiteindelijke tekst van het advies van het college van B&W te krijgen. Dit (intensieve) contact resulteert in een aantal aanpassingen in het advies.

De adviestekst van Lex bevat, naast een zogenaamde 'oplegpagina'⁵ de volgende paragrafen die het vaste format volgen voor een dergelijk advies: Inleiding, Beoogd effect, Argumenten, Kanttekeningen, Risicobeheer, Juridische kader, Communicatie/participatie, Financiën, Planning/verdere procedure, Bijlagen. De eerste wijziging in inhoud/structuur is dat onder het kopje "Argumenten" in de uiteindelijke versie als aanvulling bij paragraaf 1.2 een paragraaf 2.1 is toegevoegd:

2.1. De brandveiligheid kan alleen worden gewaarborgd indien de verklaring genoemd onder 1.2 wordt aangeleverd voor aanvang van het evenement. In de vergunning worden voorwaarden opgenomen. Zonder de benodigde verklaring van [BEDRIJF] kan de brandveiligheid niet worden gewaarborgd en kan [LOCATIE EVENEMENT] niet in gebruik worden

---

5 Dit is de eerste pagina van het voorstel met onderwerp, voorstelnummer, samenvatting van het advies, en de beslispunten en overige zakelijke informatie zoals de auteur en welk team/afdeling verantwoordelijk is voor het advies aan het College van Burgemeester en Wethouders.

genomen. In een voorwaarde wordt opgenomen dat de benodigde verklaring voor aanvang van het evenement in het bezit wordt gesteld bij de [GEMEENTE].

We zien dat in de definitieve tekst informatie is toegevoegd. Dit is te duiden als ‘elaboratie’, een van de strategieën die ook de beleidsschrijvers uit Van der Mast (1999) gebruiken om tegemoet te komen aan commentaar op hun teksten.

De tweede wijziging in inhoud en structuur zien we in de paragraaf *Kanttekeningen*. De volgorde van de paragrafen is veranderd: 1.1 en 1.2 zijn nu 1.4 en 1.5 geworden, er is een paragraaf toegevoegd en in de afzonderlijke paragrafen is ook veel tekst aangevuld. Ook hier zien we dat er sprake is van tekstelaboratie die gepaard gaat met aanpassingen op formuleringsniveau.

4.1.2 Formuleringen

De andere revisies die de schrijvers uitvoerden, betroffen het formuleringsniveau en het woordgebruik (stijl).

Communicatieprofessional Thea

De inhoud van de eerste versie van het persbericht dat Thea schreef, is nauwelijks anders dan die van de laatste, derde versie; de verschillen zitten vooral in formuleringen en woordgebruik. Thea zegt daarover: “Het bleek dat Linda de Mol zelf geen toestemming had gegeven om te schrijven dat zij de oproep deed. Dus haar naam moest er in elk geval weer uit. En ANKO wilde zelf meer in de belangstelling staan, de opdrachtgever vond dat LINDA.foundation te veel *credits* kreeg.”

Ook verderop in het persbericht zien we verschillen in formuleringen, en spelen er discussies op woordniveau. Thea zegt daarover: “We zeggen eigenlijk hetzelfde, maar dan op een andere manier. Bijvoorbeeld hier: *ieder dubbeltje moeten omdraaien* die is bij de laatste versie er weer uitgehaald. Dat vinden ze (=opdrachtgever) dan toch weer... Ja, dat is gevoelsniveau, de een vindt dat te armetierig en de ander vindt dat juist krachtig. Dat is een beetje smaak ook.” Ze vult aan: “Bij deze opdracht besteden we extreem veel tijd aan een vrij kort bericht, omdat alles zo gevoelig ligt. Per woord komt het heel nauwkeurig dat alles correct is en de opdrachtgever is behoorlijk kritisch.” In de uiteindelijke versie staat dan: *gezinnen die op of onder de armoedegrens leven*.

Jurist Lex

Bij jurist Lex lichten we er een fragment dat ook in 4.1.1 aan de orde kwam. Nu kijken we echter naar de formuleringen (hieronder onderstreept) die we kunnen duiden als ‘polyfone tekstkenmerken’ (vgl. Van der Mast, 1999).

1.1 Er is niet of onvoldoende gezorgd voor draagvlak binnen de directe omgeving

Aan het begin van het proces is aangegeven bij de aanvrager dat, gezien de korte termijnen en de impact op de omgeving, draagvlak gecreëerd diende te worden bij de omgeving. Helaas valt thans te constateren dat er onvoldoende gezorgd is voor draagvlak in de omgeving van [BEDRIJF]. (...) Kortom, de gebruikte wijze van draagvlak creëren is niet correct, maar geen directe weigeringsgrond. Het betreft echter in samenhang met de volgende paragraaf een negatieve indicator, die meegewogen dient te worden in het geheel.

1.2 Door de korte termijnen wordt een rechtsgang voorafgaand aan het evenement ontgenomen

Uit een recent onderzoek van de nationale ombudsman (...) De korte termijn waarop dit besluit genomen moet worden, het gebrekkige draagvlak in de directe omgeving en het afbreukrisico, maken dat wij deze aanvraag *niet* in mandaat afdoen, maar een integrale bestuurlijke afweging door de burgemeester en uw college *wenselijk achten*.

We zien hier hoe de jurist in de tekst de discussie weergeeft die is gevoerd tussen de aanvrager van de vergunning en de afdeling Vergunningverlening en ook wat diezelfde afdeling (namens B&W) vindt: ‘helaas’, ‘onvoldoende’. Tegelijk zien we in de tekst ook formuleringen die de motivatie voor het advies aan B&W weergeven. In termen van Van der Mast (1999) gaat het hier bijwoorden van ontkenning (‘niet’, ‘geen’) en tegenstelling (‘echter’), en om zwak-committerende predikaten: ‘meegewogen dient te worden’, ‘wenselijk achten’).

4.2 Bevindingen over proces: afwegingen en keuzes

In de interviews hebben we de schrijvers vragen gesteld over het schrijfproces: welke bronnen gebruikten ze, op basis waarvan komen de teksten tot stand en brachten ze wijzigingen aan? En welke afwegingen en keuzes maakten ze hierbij?

Communicatieprofessional Thea

Thea gebruikte voor het persbericht onder andere de website van de ANKO, het kappersmagazine, persberichten van vorig jaar, maar ook syniemen.net. Voor het opinieartikel waren dat de website van de NEVI en het CBS, maar ook informatie over de opbouw van een opinieartikel.

Voor het persbericht is Thea gebriefd door de opdrachtgever ANKO Kappers, waarop ze in een eerder stadium de eerste versie heeft geschreven. Na feedback van ANKO gaat ze aan de slag met versie 2. Thea: “En dat gaat dan om details. In de eerste instantie werd mij gevraagd om een quote van Linda de Mol zelf te gebruiken en de LINDA.

foundation als trigger. Later kreeg ik de feedback: het mag toch niet. We willen toch dat ANKO iets meer naar voren komt.”

Verder zegt Thea: “Ik ben in mijn bericht zo feitelijk mogelijk gebleven, want dat is iets wat ik heb geleerd. Maar de ANKO wilde graag de zin erin hebben van ... *Kappers houden van hun vak en ze doen dat uit liefde voor hun vak.* Waarvan ik dacht: dat is pure marketing, dat ga je niet in een persbericht zetten. Dus daar had ik wel moeite mee en daar heb ik intern ook wel discussie over gehad.” Uiteindelijk zegt haar directeur: *Dit willen ze horen, zij betalen ervoor, dus doe het maar.*

Thea vroeg een collega om tips over *hoe een persbericht ook al weer in elkaar zit.* Thea: “Zij heeft journalistiek gestudeerd en geeft me dan tips over de lead en tussenkopjes. Nou, en dan ben ik weer een uur bezig met het aanscherpen van de lead.”

Bij het opinieartikel heeft Thea *geen flauw idee*, dus begint ze met zoeken naar informatie over NEVI, PMI, statistieken van het CBS op internet, en zo ontstaat een eerste versie. De opdrachtgever is niet tevreden: *je schrijft veel te veel vanuit het Calimero-effect.* Thea: “Nou, dat was eigenlijk de feedback en dan moet ik maar inschatten wat dat betekent.” Later volgt nog een telefonisch gesprek. Thea: “We hebben een half uurtje gebeld met die klant en dan is het gewoon: succes met de volgende versie.”

Ze krijgt via een collega een tip over een net verschenen rapport van het CBS. Thea: “P. zegt: Ik heb gehoord dat het MKB bijna niet groeit. En dat zijn van die dingetjes, die pik ik op en dan denk ik: ik ben net met NEVI bezig en dat gaat over... En toen ging ik weer op internet zoeken en toen bleek dat er net een heel groot rapport is verschenen. En toen dacht ik: laat ik daar eens kijken of daar een haakje zit.” Over de tweede versie bleek de opdrachtgever heel enthousiast. Thea: “Met name op de inhoud en nog niet zozeer of de woorden allemaal op de goede plek staan.”

Jurist Lex

Als toelichting op de eerste wijziging (paragraaf 2.1 toegevoegd aan ‘Argumenten’) gaat Lex in op de actoren uit zijn taakomgeving die een rol spelen (hierna door ons onderstreept): “Dit stond nog niet in eerste versie, omdat wij op dat punt ook nog afhankelijk waren van het advies van *de brandweer*. Normaal leggen wij de vergunningaanvraag ook voor aan *de politie* en *brandweer* voor het evenementengedeelte en aan de hand daarvan nemen wij ook bepaalde voorschriften op in de vergunning. [*BEDRIJF*] was een organisatie die de sprinklerinstallaties certificeert ... dat was wel even een kwestie omdat [*LOCATIE EVENEMENT*] stond zo dicht bij het gebouw dat *wij als gemeente* en *samen met de brandweer* dat eigenlijk niet wilden aangaan maar toen heeft [*BDRIJF*] aangegeven dat zij er wel mee akkoord gingen en daardoor konden door met ons advies.” Het resultaat van interacties met deze actoren is dan ook expliciet in de uiteindelijke tekst van het advies terug te zien.

Over het invoegen van paragraaf 1.1 (bij *Kanttekeningen*) zegt Lex het volgende: “Ja, dat is ook met een gedachte hoor. Want dat [het ontbreken van draagvlak – JS,

NvdM, EvdP] zagen wij ook als het grootste heikelpunt. Dus daarom staat dat nu daar.” En over het toevoegen van 1.2: “Er was weinig draagvlak in de omgeving en dat is aanleiding geweest om een bevoegd gezag, dus het college, om het daar middels een advies aan voor te leggen en eigenlijk het besluit door hun te laten nemen.”

4.3 Schrijven in context

Uit de twee case studies kunnen we opmaken welke aspecten uit de context een belangrijke rol spelen tijdens het schrijfproces van de twee professionals die we hebben gevolgd. We zien een aantal overeenkomsten.

Allereerst constateren we dat de professionals gebruik maken van allerlei hulpmiddelen die een schrijver gewoonlijk gebruikt bij het schrijven van een tekst: laptop, telefoon en alle bronnen die de schrijver raadpleegt als input voor zijn tekst (boeken, rapporten, artikelen, zowel online als off line). De professionals hebben de beschikking over deze hulpmiddelen en ze oriënteren zich breed op de beschikbare bronnen. Als ze informatie missen, gaan ze er actief naar op zoek.

Daarnaast zien we de invloed van mensen die direct bij de tekst zijn betrokken en met wie de schrijver op een of andere manier samenwerkt: de opdrachtgever, de directeur of leidinggevende, collega's binnen de eigen afdeling of organisatie en mensen van buiten de eigen organisatie. Iedereen heeft zo zijn eigen rol ten aanzien van het schrijfproduct. De schrijvers moeten tijdens het schrijfproces afwegingen en keuzes maken vanuit de input die ze krijgen van al deze stakeholders.

Ten derde zien we aspecten van de context die wel van invloed zijn, maar meer op afstand doorwerken, zoals organisatiecultuur, werkveld en maatschappij. Ook hiervan moeten de schrijvers zich bewust zijn: deze aspecten bepalen mede het kader waarbinnen ze schrijven.

5. Conclusies

Deze paragraaf bevat de conclusies: in 5.1 voor de eerste twee onderzoeksvragen, in 5.2 voor de derde onderzoeksvraag. In 5.3 staat het antwoord op de centrale vraag.

5.1 Product en proces

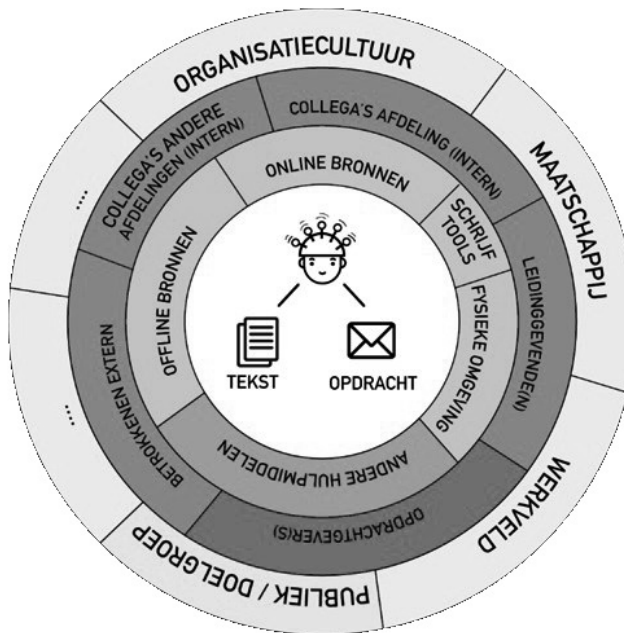
De case studies laten zien dat beide schrijvers hun *schrijfproducten reviseren* (onderzoeksvraag 1) op inhoud en structuur en op formuleringen en woordgebruik (stijl). De soorten tekstrevisies kunnen per genre verschillen. Zo zagen we bij het persbericht met name wijzigingen in formuleringen en woordgebruik, wat logisch of passend is voor dit genre. Een persbericht is immers een korte tekst met feitelijke informatie, aangeleverd door de opdrachtgever. Discussies tussen de *stakeholders* en *afwegingen van de schrijver* (onderzoeksvraag 2) spelen vooral op woord- en zinsniveau. De schrijver, Thea, lijkt hier hooguit drie van de rollen – *proposer, translater, transcriber* – te gebruiken uit het *Writing Processes* onderdeel uit het model van Hayes (2012). Bij het opinieartikel daarentegen is de inhoud veel minder eenduidig en feitelijk. Daarbij moet de schrijver veel meer informatie ophalen en daarop reflecteren. Thea lijkt hier alle rollen van het *Writing Processes* in te zetten. Als we kijken naar de schrijfprocessen van jurist Lex dan komt daar naar voren dat hij ook vooral de rollen *proposer, translater* en *transcriber* inzet, en in mindere mate de rollen van *searcher* en *evaluator*.

5.2 Context en afstemming

Uit de resultaten komt een aantal specifieke aspecten uit de schrijfcontext naar voren *die relevant zijn bij het maken van keuzes ten aanzien van tekstvakmanschap en genrecompetentie* (onderzoeksvraag 3). De bevindingen staan in figuur 2: Relevante aspecten in de schrijfcontext.

In het centrum staat de schrijver en zijn schrijfproces met de cognitieve processen die zich in zijn hoofd afspelen evenals de ‘tekst-*produced-so-far*’ en de ‘opdracht’. Daarom heen zijn de contextuele elementen weergegeven waarbij we drie ringen onderscheiden.

In de eerste, binnenste ring bevinden zich de niet-menselijke fysieke en technische hulpmiddelen die een schrijver gebruikt bij het schrijven van een tekst: laptop, telefoon en alle bronnen die de schrijver raadpleegt als input voor zijn tekst (boeken, rapporten, artikelen, zowel online als off line).

Figuur 2. Relevante aspecten in de schrijfcontext

De tweede ring is de directe (sociale) context met de mensen die direct bij de tekst betrokken zijn en met wie de schrijver op een of andere manier samenwerkt ('*collaborative writing*'): de opdrachtgever, de leidinggevende, collega's binnen de eigen afdeling of organisatie en mensen van buiten de eigen organisatie. Iedereen heeft zo zijn eigen rol in het ontstaan van het schrijfproduct.

In de derde ring gaat het om wat wij noemen de indirecte sociale context. Hierin zitten aspecten van de context die wel van invloed zijn, maar meer op afstand doorwerken, zoals organisatiecultuur, werkveld en maatschappij.

De essentie van de strategische competentie is de wisselwerking tussen de ringen. Hierbij is de afstemming cruciaal: op welke ring(en) richt je je aandacht als schrijver en op welk moment (zie ook Rijlaarsdam & Van den Bergh (2017); Bereiter & Scardamalia, 1987). De praktijk laat zien dat wendbaarheid daarin essentieel is. Het komt aan op afstemmen op de elementen uit de context: weten wie er toe doen en wat voor hen belangrijk is.

In de case studies viel op dat de belangrijkste doelgroep – de groep mensen voor wie de tekst uiteindelijk is bedoeld – de minst belangrijke actor was in deze schrijfpro-

cessen. Ze waren niet direct aanwezig om overleg mee te voeren (geen *pretesting* of meelesen zoals bij instructieve teksten vaak wel gebeurt).

5.3 Strategische competentie

Op grond van bovenstaande conclusies zijn er drie inzichten uit de schrijfspraktijk die ons inziens bijdragen aan de verdere ontwikkeling van de strategische competentie (als onderdeel van de communicatieve competentie) in het hbo-onderwijs.

Meer aandacht voor het schrijfproces

In het traditionele (hbo-)schrijfonderwijs zien we de volgende elementen in een min of meer rechtlijnige volgorde: opdracht (vanuit docent of externe opdrachtgever) – schrijver (student) – product – docent in rol van beoordelaar. Er is vaak weinig aandacht voor het (schrijf)proces. De focus ligt op het product, dat staat ook centraal in de beoordeling (zie ook paragraaf 6). Het schrijfproces voert de student vaak alleen uit; er meestal weinig ruimte (tijd) voor tussentijdse feedback. In de praktijk is het schrijfproces echter niet zo rechtlijnig, doordat de context veel gecompliceerder is. Het proces verloopt veel meer iteratief. Om professionals daar beter op voor te bereiden is het goed als ze daar tijdens de opleiding al vertrouwd mee raken.

Bewuste keuzes leren maken door strategische competentie

In een complexe praktijkcontext die gekenmerkt wordt door een iteratief proces is het maken van keuzes essentieel voor een resultaat waar alle betrokkenen akkoord mee kunnen gaan. Daarbij komt het in het schrijfproces aan op het afstemmen op de wensen en behoeften van de diverse betrokkenen: varianten zien, daarop afwegen en bewuste keuzes maken.

Voor het hbo-onderwijs betekent dit dat expliciete aandacht voor de strategische competentie noodzakelijk is. Deze cases studies laten zien dat de context gevarieerd is en dus goed in kaart moet worden gebracht. Een belangrijk punt om mee te oefenen en studenten die dynamiek te laten ervaren.

Tekstvakmanschap en genrecompetentie blijven basisvoorwaarden

Naast de aandacht voor de strategische competentie, die we door de bevindingen uit de case studies meer concreet hebben kunnen maken, laten deze en de eerdere veldstudies zien dat ook *tekstvakmanschap* een must is voor een beginnende professional. Het speelt in elk genre. Zowel tekstvakmanschap als genrecompetentie zijn dan ook

basisvoorwaarden voor een efficiënt proces en effectief product. Dat betekent voor het onderwijs idealiter, dat niet alleen bij het vak Nederlands moet worden gelet op taal, maar bij alle opdrachten die studenten inleveren.

Opleidingen zouden er ook goed aan doen te variëren in de genres, die zijn afgeleid van de beroepspraktijk. We zien in het hbo-onderwijs nog steeds dat studenten veel (onderzoeks)rapporten schrijven, terwijl de praktijk dat niet of nauwelijks vraagt. Zo is het gangbaar dat er aandacht is voor academische schrijfvaardigheid (vergelijk Lieve & Van Gelderen 2014) of voor onderwijsproducten zoals een scriptie of reflectieverslag. Cruciaal is echter dat er in het hbo ruimte is voor professionele schrijfvaardigheid waarbij praktijkgerichte genres aan bod komen.

6. Discussie

Deze paragraaf bevat een paar reflecties op ons onderzoek in het licht van het hbo-schrijfonderwijs en de theorie over schrijfprocessen.

Hbo-schrijfonderwijs

In het hbo-onderwijs wordt vooral getoetst op tekstvakmanschap en genrecompetentie: studenten leveren verschillende soorten producten in die worden beoordeeld op taal, vorm en inhoud. Het toetsen van de strategische competentie is lastig. Deze competentie gaat over de context en over het proces. Het hbo-onderwijs zou meer de (werk)praktijk moeten nabootsten – bijvoorbeeld aan de hand van een simulatie of game – en/of moeten toetsen in die praktijk. Ook het inzetten van goede formatieve toetsen is nog een uitdaging.

Niet alleen de toetsing van de strategische competentie is ingewikkeld, ook het aanleren van deze competentie is gecompliceerd. Hier kan meer aandacht naar uit gaan. Dat kan door studenten (meer) te laten reflecteren op het proces en door docenten meer feedback daarop te laten geven. Studenten moeten worden uitgedaagd om hun kwaliteiten en aandachtspunten te benoemen, waardoor ze beter inzicht krijgen in het proces.

Meer kennis over schrijfprocessen en over de begeleiding van studenten tijdens het schrijfproces zou dan ook gewenst zijn in het hbo-onderwijs. Het figuur met de *Relevante aspecten in de schrijfcontext* kan bijdragen aan de eerste stap: welke aspecten in de schrijfcontext doen er toe en vereisen aandacht tijdens het schrijfproces.

Schrijfprocestheorie

Onderzoek naar schrijfprocessen in de hbo-praktijk is een belangrijk middel om de voeling met de praktijk te verstevigen, en als input te laten fungeren voor het onderwijs. Ook is de stap naar theoretische impact mogelijk. Uit deze case studies kwam naar voren dat de invloed van de context in de praktijk veel groter blijkt, dan wat erin schrijfprocesonderzoek aan de orde is geweest tot nu toe. De beoogde meerwaarde van dit onderzoek is dat we een tipje van de sluier hebben geprobeerd op te lichten van wie de *'collaborators and critics'* zijn.

Deze observaties roepen uiteraard nieuwe vragen op die in uitgebreider (schrijfproces)onderzoek beantwoord kunnen worden en kunnen bijdragen aan meer specifieke, realistische modelonderdelen van het schrijfproces.

Methodische reflectie

Dit onderzoek gaat slechts om twee case studies. We moeten dus voorzichtig zijn met allerlei implicaties. De casestudies helpen bij het ontdekken van denkrichtingen om het onderwijs te verbeteren.

Een ander punt is dat we steeds hebben geprobeerd om product en proces te scheiden bij zowel de vraagstelling als in de case studies zelf, en in de rapportage van het onderzoek. Dit bleek echter lastig. Bevindingen over het product en proces zijn nauw verweven. Daarmee is tegelijkertijd bevestigd hoeveel het proces doorwerkt in het product.

Literatuur

- Bazerman, C. (Ed.). (2008). *Handbook of research on writing: History, society, school, individual, Text*. Routledge, Taylor & Francis Group.
- Beaufort, A. (2006). Writing in the professions. In: P. Smagorinsky (ed.). *Research on Composition: Multiple Perspectives on Two Decades of Change* (pp. 217-242). New York: Teachers College Press.
- Beaufort, A. (1999). *Writing in the real world: Making the transition from school to work*. New York: Teachers College Press.
- Bereiter, C., & Scardamalia, M. (1987). *The psychology of written composition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Brinkman, G., & Van der Geest, Th. (2003). Assessment of Communication Competencies in Engineering Design Projects. *Technical Communication Quarterly*, 12(1), 67-81.

- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Cross, G.A. (1994). *Collaboration and conflict: a Contextual Exploration of Group Writing and Positive Emphasis*. Hampton Press.
- Dias, P., Freedman, A., Medway, P., & Pare, A. (Eds.) (1999). *Worlds apart: Acting and writing in academic and workplace settings*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Faber-de Lange, B., & Van der Pool, E. (2015). Wat vinden leidinggevenden goede communicatie? Een praktijkgerichte verkenning van de communicatieve competentie van beginnende hbo-professionals. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 37(2), 217-239.
- Flower, L., & Hayes, J.R. (1981). A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication*, 32(4), 365-387.
- Hayes, J.R. (2012). Modeling and remodeling. *Written Communication*, 29 (3), 369-388
- HBO-Raad (2009). *Kwaliteit als opdracht*. <http://www.vereniginghogescholen.nl/vereniging-hogescholen/publicaties>.
- Jakobs, E., & Perrin, D. (Eds.) (2014). *Handbook of Writing and Text Production*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Janssen, D. (1991). *Schrijven aan beleidsnota's; schrijfprocessen van beleidsambtenaren empirisch-kwalitatief onderzocht*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Janssen, D., & Schilperoord, J. (1992). De beleidsschrijver in zijn taakomgeving. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 14(3), 177-194.
- Janssen, D., & Van der Mast, N. (2001). Collaborative writing for the government. In: *Reading and writing policy documents*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Janssen, D.M.L., Van der Geest, N., Langeweg, N., & Van Rijn, A. (2001). De schrijvende professional. *Tekstblad*, 7(2), 21-27.
- Kogen, M. (Ed.) (1989). *Writing in the business professions*. Urbana: NCTE.
- Lancaster, Z. (2016). Using Corpus Results to Guide the Discourse-Based Interview: A Case Study of a Student Writer's Awareness of Stance in Philosophical Argumentation. *Journal of Writing Research*, 8(1), 119-148.
- Leijten, M., Van Waes, L., Schriver, K., & Hayes, J.R. (2014). Writing in the workplace; constructing documents using multiple digital sources. *Journal of Writing Research*, 5(3), 286-335.
- Lieve, H., & Van Gelderen, A. (2014). Zijn taaltoetsen bruikbaar voor het verbeteren van academische schrijfvaardigheid? *Levende Talen Tijdschrift*, 15(1), 10-20.
- MacArthur, C., Graham, S., & Fitzgerald, J. (Eds.) (2017), *Handbook of Writing Research*. New York: Guilford Publications.
- NVAO (2008). *Nederlands Kwalificatieraamwerk Hoger Onderwijs compatibel met het overkoepelende Europese Kwalificatieraamwerk voor de Europese Hogeronderwijsruimte*. Geraadpleegd op 1-2-2019 op site http://www.nvaio.net/page/downloads/Nederlands_Kwalificatieraamwerk_Hoger_Onderwijs.pdf
- Odell, L., & Goswami, D. (1985). *Writing in nonacademic settings*. New York: Guilford Press.

- Odell, L., Goswami, D., & Herrington, A. (1983). The discourse-based interview: A procedure for exploring the tacit knowledge of writers in nonacademic settings. *Research on writing: Principles and methods*, 220, 236.
- Rijlaarsdam, G., & Van den Bergh, H. (2017). Writing Process Theory: A Functional Dynamic Approach. In: MacArthur, C., S. Graham & J. Fitzgerald (Eds.). *Handbook of Writing Research*. New York: Guilford Publications.
- SLO (2019). *Curriculum van de toekomst*. Geraadpleegd op 17-06-2019 op site <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden/>
- Sluifers, J., Van der Mast, N., & Van der Pool, E. (2018). *Schrijvenderwijs; hoe beginnende professionals schrijven*. Presentatie op VIOT-congres 2018.
- Sluifers J., & Van der Pool, E. (2018). *Communiceren is heel belangrijk (voor een communicatieprofessional)*. Een derde veldstudie naar de communicatieve competentie van een beginnend communicatieprofessional. Interne rapportage, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, lectoraat Human Communication Development.
- Sluifers J., & Van der Pool, E. (2017). *Communiceren is logisch voor een communicatieprofessional*. Een vervolgonderzoek naar de communicatieve competentie van een beginnend communicatieprofessional. Interne rapportage, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, lectoraat Human Communication Development.
- Sluifers J., & Van der Pool, E. (2015). *Communiceren? Dat is toch logisch voor een communicatieprofessional? Een onderzoek naar de communicatieve competentie van een beginnend communicatieprofessional*. Interne rapportage, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, lectoraat Human Communication Development.
- Smagorinsky, P. (Ed.) (2006) *Research on Composition: Multiple Perspectives on Two Decades of Change*. New York: Teachers College Press.
- Spilka, R. (Ed.) (1993). *Writing in the workplace. New Research Perspectives*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Stevens, B. (2005). What communication skills do employers want? Silicon Valley recruiters Respond. *Journal of Employment Counseling*, 42(1), 2-9.
- Van der Mast, N. (1999). *Woordenwisselingen. Een onderzoek naar de manier waarop beleidschrijvers consensus over beleidsteksten bewerkstelligen*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Van der Pool, E., & Vonk, F. (2008). Communicatieve competentie van HBO-studenten: een model voor het ontwikkelen van een doorlopende leerlijn. *Levende Talen Tijdschrift*, 9(3), 21-28.

Bijlage 1

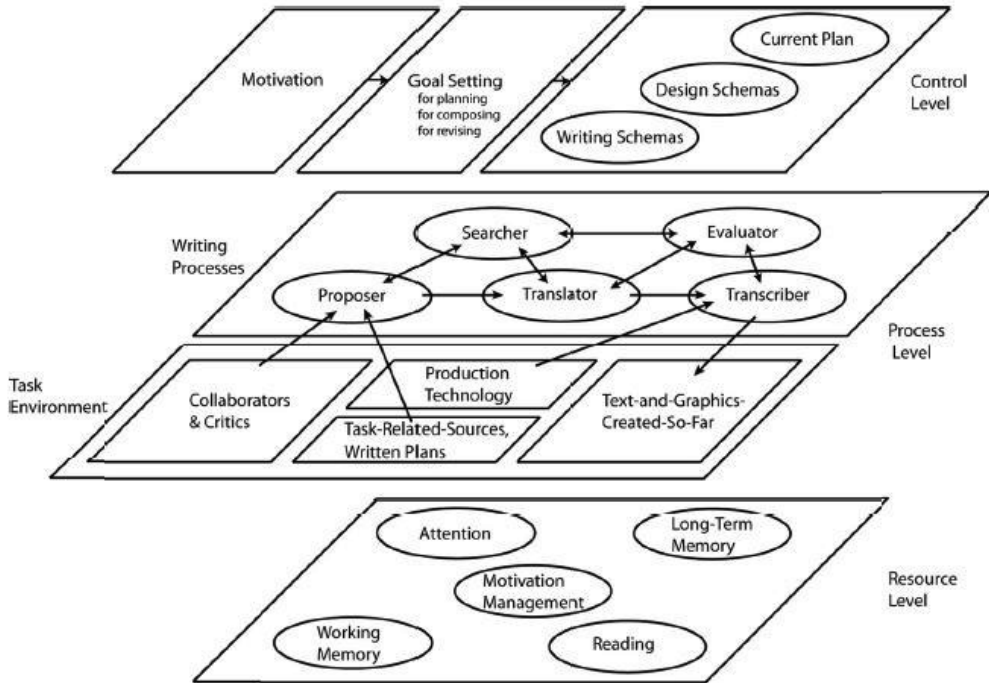

Figure 5. Model of composing elaborated to encompass activities of skilled professional communicators (adapted from Hayes, 2012).